

Archeologie jako studium „těch druhých“

Petr Květina

Obraz archeologie tak, jak je vytvářen mediálně i v povědomí získaném všeobecným vzděláním, dává vzniknout představě v lepším případě vykopávání a oprašování minulosti štětečkem, v horším honby za poklady. V tomto pojetí se ztrácí základní přirozené členění archeologické disciplíny vzhledem k dostupnosti písemných pramenů, jejichž množství i věrohodnost klesá logicky směrem od současnosti. V intervalu, kdy je písemných zdrojů tolik, že je možné z nich standardně čerpat, leží archeologie moderní společnosti, novověku a středověku. Pro studium raného středověku (např. velkomoravského období), doby stěhování národů, doby římské a laténské lze využít jen velmi málo písemných pramenů. Naše území má v tomto případě ještě značný handicap nejenom oproti „kolébce civilizace“ ve Středomoří, ale i dalším evropským územím, která byla součástí římské říše.

Podíváme-li se na pomyslnou časovou osu vývoje lidské kultury, zjistíme, že 99% těchto dějin se odehrálo před vynálezem písma. Disciplína, která se této nejstarší etapě věnuje, se jmenuje pravěká archeologie. A především o ní a jejích teoretických východiscích je tato stať.

Jak už jsme uvedli, není odkrývání archeologických pramenů přímým poznáváním historie jako takové ani minulosti zaniklých kultur. Mezi památkami hmotné kultury a zmizelou, kdysi živou kulturou se nachází „černá skříňka“ formativních procesů, jimiž artefakty procházely v průběhu svého života i po svém zániku. Ještě v době své existence a funkce v živé kultuře, tzv. systémovém kontextu, procházely artefakty celou řadou procesů, které měnily jejich formální i prostorové vlastnosti. Mezi takové patří výroba, používání, udržování, laterální cyklace, recyklace a na konci „života“ artefaktu stojí skartace. Při ní předmět opouští systémový kontext a přechází do archeologického kontextu, ve kterém si udržuje vztah pouze k přírodnímu prostředí. V archeologickém kontextu artefakty ztrácejí své původní vzájemné vztahy, a tím mizí i přímý odraz minulé skutečnosti. Jako příklad lze uvést kulturní vazbu mezi pastou na zuby a kartáčkem. Tyto předměty si v systémovém kontextu současné kultury udržují vzájemnou prostorovou vazbu, avšak v archeologickém kontextu smetišť je naprosto nepravděpodobné, že oba artefakty budou nalezeny při sobě. Uvedené schéma, které v teoretické rovině popisuje archeologicky relevantní pravidla chování artefaktů a člověka, vytvořil americký archeolog Michael Schiffer (1987).

Archeologický terénní výzkum, který tvoří první, vstupní část archeologické metody, vede k získání artefaktů, ekofaktů a jejich vzájemných i prostorových vztahů. Tato data vstupují do analytického řetězce, na jehož konci by měl badatel získat odpovědi na svoje otázky. Jaké ale jsou to otázky?

Archeologie a prehistorie je běžně pojímána jako studium naší vlastní velmi vzdálené minulosti. Archeologie je chápána jako součást historických věd a historie je též považována za nejbližší příbuzný obor. Z historie převzala archeologie i otázky, které se do nedávné minulosti orientovaly na poznání dějin společnosti a událostí. Na rozdíl od historie však archeologie postrádá rámec či schéma, do kterého by bylo možné archeologická data poskládat.

Historie má tento rámec daný informacemi písemných pramenů, které se věnují především událostem, tj. něčemu, co vybočuje ze struktury všednosti. Je-li takovéto schéma k dispozici, lze do něj dosazovat i archeologická data a vytvářet narativní rámec. Pokud ale chybí a archeologie přesto aspiruje na řešení typicky historických otázek, pak se jediným objektivním kontextem stává chronologická a prostorová pozice archeologických pramenů. Archeologická data však nepochybně obsahují více vlastností, k jejichž studiu je ale zapotřebí opustit diskutovaný rámec poznání historie.

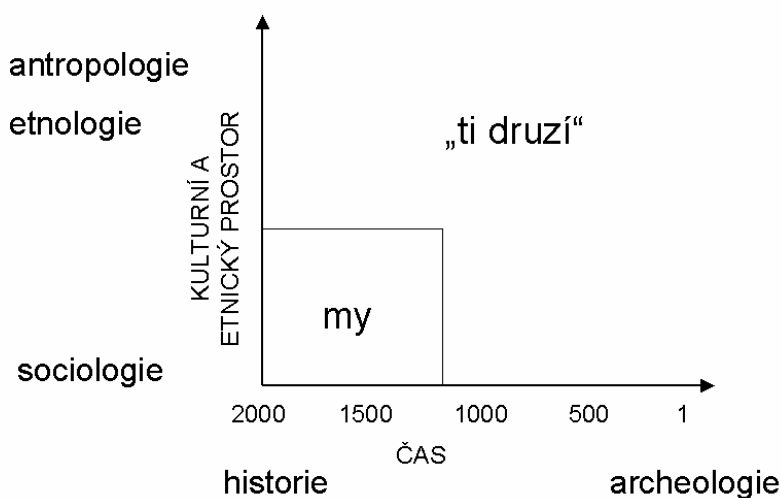
V archeologii zatížené historickými otázkami se vychází z předpokladu, že kulturní vzorce zaniklých společností budou srovnatelné se současnými nebo historicky zaznamenanými. Neadekvátní srovnávání probíhá např. tím, že instituce recentní společnosti promítáme do prostředí zcela odlišných kultur, které pravděpodobně byly podstatně strukturálně odlišné. Apriorní předpoklad podobnosti nemusí být při tom nutně splněn v případě prehistorických i raně historických kultur. Za těchto podmínek musíme připustit, že naše stávající interpretační modely na studium odlišných společností nestačí. Jak je možné tento problém řešit?

S podobnou skutečností se musí vyrovnávat také antropologie, když zkoumá recentní či současné předindustriální kultury ¹. Toto své studium definuje jako výzkum „těch druhých“, čímž se vymezuje vůči sociologii či jiným společenským vědám, které jsou z větší části studiem nás samých. Archeologii je možné označit za vědu studující kulturu „těch druhých“ diachronně, tj. s mnohem větším časovým odstupem od současnosti než antropologie. Mezi „druhé“ patří všichni ti, jejichž kulturní vzorce a normy se velmi odlišují od našich. Zprostředkovaně nám tak pomáhají vymezit naši vlastní identitu.

¹ Antropologii zde chápeme souhrnně ve smyslu vědy, která zahrnuje obory zkoumající člověka a jeho kulturu (fyzická antropologie, etnografie, archeologie, lingvistická antropologie).

Uvedená podobnosť v predmete studia úzce spojuje oba obory: archeológiu a antropológiu. Z väzby vyplývajú dôsledky pojetí archeológie ako studia „tých druhých“. Akceptovanie kultúrnej odlišnosti prináša revíziu vžitých terminológií inštitúcií a kultúrnych prvků (napr. obchod vs. sména, kmen vs. segmentárna spoločnosť, kníže vs. náčelník, migrácie vs. enkultúracie). Interpretácie archeologických dát by mala probíhať na základe modelů, ktoré zprostredkovávajú antropológiu a prírodovedné obory. Predstava prehistorie a časných dejín sa potom môže značne odlišovať od predstavy stávajúcej.

Vymezení „tých druhých“ v rámci studia kultúry

Jako prvá opustila historický rámec etnoarcheológia, ktorá vznikla v 60. rokoch na juhovýchode USA ako veda na pomezí antropológie a archeológie. Etnoarcheológia začala k syntéze archeologických dát používať antropologické okruhy otázok. V interpretácii je značne ovplyvnená strukturalizmom, a preto prevláda snaha vytvárať modely a testovať je získanými dátami. Medzi hlavné oblasti štúdia etnoarcheológie patrí osídlenie ako v rozsahu krajiny (sídelné vzory a systémy), tak i jedného sídla (sídelná štruktúra a aktivity). Ďalej sa etnoarcheológia zaoberá štúdiom formovania archeologického materiálu a spracovania s odpadom v živých kultúrach, vrátane cyklu existencie artefaktů, spôsobů a dôvodů opouštenia lokalít. Venuje sa i štúdiu artefaktů, ale sústreďuje sa na také vlastnosti, ktoré ležia mimo hlavný záujem archeológie s historickým rámcom. Ide o štúdium operačných reťazců vzniku a funkcie artefaktů, ich štýlu a natívnej taxonomie. S tým súvisí i riešené otázky distribúcie artefaktů, tj. obchodu a smény (David – Kramer 2001).

V prostredí našej národnej archeológie, pokiaľ ju lze tak označiť, nie je teoretický rámec antropológie či etnoarcheológie štandardne využívaný. Také archeologické dorostenie nie je s touto tématickou cieleň seznamován a neexistuje žiadna dostupná, natož pak česky psaná učebnica.

Možná to souvisí i s tím, že se česká archeologie zdá být v dlouhodobé pozici nervózního vyčkávání. Nejasné vymezení oboru, který stojí na pomezí věd historických, sociálních a přírodovědných se navenek projevuje v neujednocené formě výstupů vědecké práce. Na jedné straně posilují snahy o přejímání publikačních standardů přírodovědných disciplín, což zahrnuje rozlišení skupin recenzovaných a nerecenzovaných periodik, zkracování a jasnější strukturalizaci článků ve formě IMRAD. U verbálních sdělení na konferencích začíná být kladen důraz na stručnost a srozumitelnost sdělení včetně využití obrazových prezentací. Na druhé straně setrvávají tradiční tendence, které se projevují důrazem na sepjetí archeologie s historickými disciplínami. To jde ruku v ruce i s koncipováním takto orientovaných článků, ve kterých autor prezentuje nepřiliš strukturovaný text obsahující analýzu dat a diskusi spolu s rozsáhlým expozé analogií, historických pramenů a dalších odboček.

Přijetí teoretického schématu antropologie a s ním spojených otázek směřovaných k archeologickým pramenům není určitě jediné východisko studia prehistorie. Pokud lze soudit, je to však možnost perspektivní, která má potenciál i při konfrontaci archeologie s potřebami poznání v moderní společnosti. Např. studium modelů chování aplikovaného při zacházení s odpadem přináší překvapivé shody mezi dávno zaniklými i moderní společností.

Literatura:

- David, N. – Kramer, C. 2001: Ethnoarchaeology in action. Cambridge University Press. Cambridge.
- Schiffer, M. B. 1987: Formation Processes of the Archaeological Record, University of New Mexiko Press, Albuquerque.